

Prof. dr hab. Stanisław Głaz SJ
Akademia Ignatianum w Krakowie
Ul. Kopernika 26

Kraków 18.11.2020.

R e c e n z j a r o z p r a w y d o k t o r s k i e j

pana mgra lic. **Jacka Biłko** pt. *Rola sprawiedliwości w życiu społecznym w świetle nauczania papieża Jana Pawła II* napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie pod naukową opieką promotora prof. dra hab. **Tadeusza Borutki**

Przegląd literatury pokazuje, że wielu badaczy w swoich pracach, takich jak: *Pokój w nauczaniu Jana Pawła II*, Sosnowiec 1991, *Problematyka moralno-społeczna w nauczaniu Jana Pawła II (wybrane zagadnienia)*, Kraków 1993, *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II*, Kraków 1994 (ks. Tadeusz Borutka) czy *Idea sprawiedliwości społecznej a myśl chrześcijańska*, Lublin 1998, a także *Społeczne nauczanie Kościoła. Teoria i zastosowanie*, Kraków 2008 (ks. Stanisław Kowalczyk), analizowało problematykę życia społecznego, uwzględniając pojęcie ‘sprawiedliwości’ w nauczaniu papieża Jana Pawła II. Mimo już podejmowanych analiz tego zagadnienia, niezwykle bogata problematyka sprawiedliwości zachęca kolejnych badaczy do dalszego jej zgłębiania.

Próby ukazania roli sprawiedliwości w życiu społecznym w świetle nauczania papieża Jana Pawła II podjął się także pan mgr lic. Jacek Bilko w swojej

rozprawie zatytułowanej: *Rola sprawiedliwości w życiu społecznym w świetle nauczania papieża Jana Pawła II* napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Tadeusza Borutki i przedstawionej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Warto wskazać na aktualność tego zagadnienia wynikającą z pojawiających się nowych form niesprawiedliwości społecznej, które grożą nowymi konfliktami, a nawet wzbudzeniem niepokojów społecznych. W związku z tym warto pisać i mówić na temat potrzeby sprawiedliwości, która jest źródłem pokoju.

Doktorant we wstępie rozprawy nakreślił cel pracy. Wskazał, że cel ten zostanie zrealizowany na bazie analizy poszczególnych dokumentów nauczania Kościoła. Dotyczy to II Soboru Watykańskiego, encyklik, adhortacji, listów apostołskich, katechez, przemówień i homilii wygłoszonych w różnych okolicznościach, a także dość obszernej literatury naukowej związanej z problematyką sprawiedliwości społecznej. Autor rozprawy uzasadnił także potrzebę analizy podjętego zagadnienia oraz określił w sposób właściwy metodę, którą się posłużył w rozprawie.

Tematykę roli sprawiedliwości w życiu społecznym Doktorant przedstawił w pięciu rozdziałach. Rozdział pierwszy dotyczy współczesnego podłoża papieskiego nauczania o sprawiedliwości społecznej, rozdział drugi odnosi się do biblijnych źródeł papieskiego nauczania o sprawiedliwości, rozdział trzeci obejmuje podstawowe wymiary sprawiedliwości, rozdział czwarty nawiązuje do obowiązków moralnych wynikających ze sprawiedliwości, wreszcie rozdział piąty dotyczy priorytetu miłości i miłosierdzia przed sprawiedliwością. W końcowej części pracy Doktorant przedstawił zakończenie, bibliografię oraz wykaz skrótów.

Należy podkreślić, że zaproponowana koncepcja pracy jest starannie przemyślana, logiczna i spójna. Wstęp został napisany zgodnie z przyjętymi normami,

każdy rozdział ma właściwą strukturę, a zakończenie w sposób bardzo dobry dopełnia całość rozprawy. Przypisy zostały sporządzone zgodnie z przyjętymi regułami, a bibliografia przedstawia się interesująco i bogato. Jej zestaw wskazuje, że Autor zebrał i uporządkował najważniejsze, a także najnowsze opracowania na ten temat. Należy zauważyć, że przedstawienie tak szerokiego zagadnienia, jakim jest sprawiedliwość, wymagało przebadania wielu dokumentów społecznego nauczania Kościoła, uporządkowania ich treści i zespolenia sądów o nich w jeden systematyczny wykład.

W pierwszym rozdziale Doktorant przedstawił współczesny kontekst papieskiego nauczania o sprawiedliwości, a także wskazał na źródła niesprawiedliwości. Człowiek jest zarówno przyczyną, jak i ofiarą konfliktów związanych z niesprawiedliwością. Przyczyn niesprawiedliwości należałoby szukać na podłożu egzystencjalnym, na które składają się: a) nieposzanowanie godności każdej ludzkiej osoby, b) nieposzanowanie praw osoby ludzkiej oraz c) nieposzanowanie praw w wymiarze społecznym, w którym osoba ludzka żyje i działa.

Ad a). Wprowadzając czytelnika w problematykę godności osoby ludzkiej, Doktorant ukazał jej znaczenie poprzez odwołanie się do głęboko zakorzenionych w naszej kulturze kierunków filozoficznych, takich jak: rzymska filozofia stoicka, średniowieczna filozofia prawa naturalnego, renesansowa myśl filozoficzno-teologiczna oraz współczesna racjonalistyczna filozofia prawa naturalnego. Doktorant podkreśla, że ten ostatni kierunek stał się jednocześnie podstawą *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela*. Współcześnie godność człowieka jest uzasadniana przez Kościół za pomocą dwóch rodzajów argumentów, czyli naturalnego i nadprzyrodzonego.

Słusznie wskazał Doktorant, że Karol Wojtyła jako wykładowca i badacz nawiązujący do imperatywu kategorycznego E. Kanta, sformułował zrazu normę personalistyczną, która określa osobę ludzką jako wartość samą w sobie, wartość

tak cenną, że nie wolno jej nigdy używać jako środka do celu. Ta wyjątkowa wartość obliguje do odpowiedniego traktowania każdej ludzkiej osoby. Jedynym adekwatnym do niej odniesieniem jest postawa afirmacji i miłości. Jako papież wyraźnie i wielokrotnie podkreślał, że wszyscy ludzie są obdarzeni taką samą godnością i posiadają taką samą podstawową wartość, niezależnie od przejściowych bądź też stałych przeciwności. Następnie Doktorant w kontekście nauczania Jana Pawła II wskazuje te elementy ludzkiego życia, które mogą być naruszane i godzą niekiedy w godność ludzką, a są to takie obszary jak: ludzka praca, małżeństwo, ludzka prokreacja, nieludzkie warunki życia, niewolnictwo. Doktorant przytacza także w tej materii szereg wypowiedzi kolejnych po Janie Pawle II dwóch papieży Benedykta XVI i Franciszka, którzy wskazują, że obecnie zagrożeniem dla godności człowieka są redukcyjne wizje antropologiczne zdolne do manipulowania prawdą. Relatywizm w uznaniu obiektywnych wartości, funkcjonalizm w określeniu źródła prawa przez decyzje większości, brak poznania prawdy o naturze człowieka – to tylko niektóre zagrożenia dla godności człowieka. Dotyczą one zarówno wymiaru indywidualnego, jak i społecznego człowieka. Natomiast wiara chrześcijańska jest tym, co strzeże godności człowieka i ukazuje jej pozytywny sens.

Ad b). Koncepcja praw człowieka, zdaniem Doktoranta, wypracowana przez filozofie Greków i Rzymian, opierała się na niezależnych od państwa, powszechnych, przyrodzonych, niezbywalnych i nienaruszalnych prawach człowieka. Zostały w niej wyeksponowane trzy podstawowe cechy: indywidualizm, polegający na dobru człowieka, które jest wartością ważniejszą niż dobro państwa; stan natury, który poprzedzał powstanie społeczeństwa i państwa; teoria umowy społecznej, która miała być źródłem i podstawą istnienia społeczeństwa oraz państwa. Tak rozumiane prawa człowieka zostały zapisane w pierwszych ustawach zasadniczych pod koniec XVIII wieku, a więc w konstytucjach Stanów Zjednoczonych, Francji i Polski oraz we francuskiej *Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela* z 1789 roku. Stąd godność osoby ludzkiej jest fundamentem praw

człowieka. Słusznie Doktorant stwierdza, że odnosząc się do naturalnych praw człowieka w nauczaniu Leona XIII (Leon XIII, *Encyklika „Rerum novarum” o kwestii robotniczej*, Watykan 1891), wraz ze wzrostem świadomości o ich potrzebie, Jan Paweł II występował w obronie praw człowieka, takich jak: prawo do życia, równości, wolności, bezpieczeństwa, oporu przeciwko uciskowi i własności, co więcej – z prawem osoby ludzkiej związany jest obowiązek, a największym współczesnym niebezpieczeństwem jest zagrożenie dla wolności religijnej poprzez propagowanie ateizmu i obojętności.

Ad c). Doktorant wykazał, że zapoczątkowane w XIX w. głębokie przeobrażenia gospodarcze i społeczne oraz towarzysząca im działalność ruchów społecznych, w tym przede wszystkim socjalistycznych i chrześcijańskich, przyczyniły się do podkreślenia znaczenia społeczności w życiu jednostki, gdyż zwiększyła się rola państwa w różnych sferach życia. Wykazał, że uwaga Kościoła koncentruje się wokół praw społecznych – tu odwołał się do nauczania Leona XIII, podkreślając jego wkład w ukształtowanie podstawowych zasad życia społeczno-gospodarczego z zasadą sprawiedliwości i dobra wspólnego. Leon XIII zwrócił uwagę na wieloaspektowe uzasadnienie dobra społecznego, przy czym uwzględnił jego wymiar teologiczny, filozoficzny. Podkreślił także bardzo wyraźnie obowiązek związków zawodowych, jakim jest dbanie o rozwój religijno-moralny swych członków. Analizując podjęty problem, Doktorant wskazał, że z kolei Jan Paweł II widział wśród uprawnień ludzi pracy upoważnienie do tworzenia stowarzyszeń lub obrony żywotnych interesów ludzi zatrudnionych w różnych zawodach. Zatem nalegał, aby prawa człowieka, oparte na racjonalnej refleksji, stały się punktem odniesienia do wspólnego, uniwersalnego etosu. Przejawy braku poszanowania praw społeczności są, zdaniem Jana Pawła II, skutkiem wewnętrznego rozdarcia człowieka. Ono powoduje poczucie utraty wolności. Natomiast papież Franciszek problem ekologii uznaje za jedno z najważniejszych wyzwań współczesności, które w konsekwencji narusza prawa społeczne zbiorowości.

W drugim rozdziale Doktorant ukazał biblijne źródła papieskiego nauczania o sprawiedliwości. Jak wykazał, *Pismo Święte* wskazuje na bliski związek między sprawiedliwością a wiarą. Zarówno *Stary*, jak i *Nowy Testament* nie postrzegają wiary wyłącznie w kategoriach moralnej sprawiedliwości, ale także w kategoriach żywej i ufnej relacji człowieka z Bogiem. *Pismo Święte* potwierdza sprawiedliwość Boga i Jezusa Chrystusa we wszystkich ich działaniach. Fundamenty pojęcia sprawiedliwości widoczne są w wielkiej tradycji biblijnej i dotyczy to: a) *Starego Testamentu*, b) *Nowego Testamentu* oraz c) nauczania apostołskiego szczególnie św. Pawła.

Ad a). W *Starym Testamencie* koncepcja sprawiedliwości przybierała różne znaczenie. Na początku pojęcie sprawiedliwości odnosi się do Boga i Jego Prawa, a dopiero wtórnie do człowieka oraz jego działań. Natomiast świat odzwierciedla w sobie Bożą sprawiedliwość. Wzorem sprawiedliwości jest oczekiwany Mesjasz, potomek Dawida. Sięgając do tekstów *Starego Testamentu*, można zauważyć różnicę między semantyką semickiego pojęcia sprawiedliwości a ideą bazującą na łacińskiej formule wzajemności. Sprawiedliwość w świecie semickim ma zawsze nacechowanie pozytywne. Sprawiedliwość polega więc na tym, by wyjść naprzeciw potrzebującemu. Pierwotnie pojęcie sprawiedliwości miało charakter etyczny, natomiast wymiar jurydyczny pojawił się później. Człowieka można uznać za sprawiedliwego tylko wówczas, kiedy odzwierciedla Bożą sprawiedliwość, zaś grzech przeciwko sprawiedliwości jest tożsamy z profanacją Bożego ładu. Sprawiedliwość Boga, ukazywana w Jego czynach zbawczych, wskazuje na Jego łaskawość oraz miłosierdzie.

Ad b). Ewangeliczny model sprawiedliwości, zdaniem Doktoranta, podobnie jak było to w *Starym Testamencie*, zakłada, że sprawiedliwość jest rozumiana jako postępowanie, które podoba się Bogu i opiera się na pełnieniu Jego woli. W przeciwieństwie jednak do *Starego Testamentu*, który traktuje sprawiedliwość

jako wypracowaną zasługę, sprawiedliwość przedstawiana w *Nowym Testamencie* ujmowana jest najczęściej jako dar. W *Ewangeliach*, podobnie jak w *Starym Testamencie*, Bóg jest ukazany jako źródło wszelkiej sprawiedliwości i pozostaje sędzią sprawiedliwym. W *Nowym Testamencie* z pojęciem sprawiedliwości związana jest ponadto postawa ducha, która prowadzi po drodze bezwzględno i nie-nagannego pełnienia woli Bożej zawartej w Prawie. Jednak również ewangeliści używają terminu „sprawiedliwy”. Człowiek sprawiedliwy to „pobożny” lub „religijny” (prawy), względnie ktoś, o kim potocznie można powiedzieć, że prowadzi „dobre” życie. Sprawiedliwość łączy się także z eschatologią, odnosi się do rozsądzenia, oddzielenia dobra od zła, w perspektywie sądu ostatecznego.

Ad c). Doktorant, aby ukazać Pawłowe rozumienie sprawiedliwości, przywołuje postać Abrahama, który dzięki swojej wierze i posłuszeństwu Bogu zyskał usprawiedliwienie. Następnie odwołuje się do treści *Listu do Rzymian*, aby ukazać, że sprawiedliwość człowieka ma swe źródło w sprawiedliwości Bożej. Paweł w swojej nauce o usprawiedliwieniu wskazuje na dwa ważne aspekty. Po pierwsze, na usprawiedliwienie nie trzeba czekać do czasu Bożego sądu, ponieważ jest ono zapewnione, dane już dziś wierzącym w Chrystusa. Po drugie, usprawiedliwienie nie opiera się na gromadzeniu przed Bogiem zasług i nie może zależeć tylko od wypełnienia Prawa. Człowiek nie może dojść do statusu sprawiedliwego przed Bogiem wyłącznie poprzez przestrzeganie Prawa. Wiara w Chrystusa może zaradzić powszechnemu grzechowi całej ludzkości. Paweł dokonuje radykalnej reinterpretacji pojęcia Bożej sprawiedliwości. W jego rozumieniu nierozzerwalnie wiąże się ona z ofiarą i zmartwychwstaniem Jezusa.

W trzecim rozdziale Doktorant przedstawił podstawowe wymiary sprawiedliwości w rozumieniu nauki społecznej Jana Pawła II. Papież jako etyk i moralista dostrzegał złożoność jej struktury, która reguluje relacje pomiędzy poszczególnymi ludźmi. Stąd ukazał: a) podmiotowy charakter sprawiedliwości, b) przedmiotowy wymiar sprawiedliwości oraz c) ich aspekt relacyjny.

Ad a). Mówiąc o podmiotowym wymiarze sprawiedliwości, Doktorant słusznie zauważył, że papież odwołuje się do pojęcia sprawiedliwości zaproponowanego przez Platona i Arystotelesa, a następnie odnosi się do antropologii egzystencjalnej. Stąd sprawiedliwość o charakterze podmiotowym jest cnotą moralną osadzoną w podmiotowości człowieka. Wypływa z jego godności.

Ad b). Imperatywem przedmiotowym wymiaru sprawiedliwości ma być dobro wspólne ludzkości. Jan Paweł II w swej doktrynie proponuje porządek społeczny oparty na wspólnocie i zorientowany na osobie. Dotyczy to takich wymogów sprawiedliwości społecznej jak kwestia pracy, dystrybucja dóbr materialnych, stosunki międzynarodowe, system zabezpieczeń społecznych, a także troska o pokój na świecie.

Ad c). Relacyjny aspekt sprawiedliwości dotyczy wymiaru podmiotowego i przedmiotowego oraz bazuje na modelu sprawiedliwości wymiennej zaproponowanym przez św. Tomasz z Akwinu. W tej perspektywie można określić sprawiedliwość wymienną jako cnotę skłaniającą wolę jednej osoby do dawania drugiej tego, co się jej słusznie należy. Przykładem relacyjności, zdaniem papieża, może być miłość rodzinna, miłość małżeńska. Małżonkowie dzielą się wszystkim ze sobą, czyli tym wszystkim, czym sami są, jak i tym, co posiadają i zdobywają.

W czwartym rozdziale Doktorant ukazał obowiązki moralne wynikające ze sprawiedliwości. W katalogu cnót kardynalnych, stanowiących fundament moralnego życia człowieka, znajduje się cnota sprawiedliwości, co potwierdza długa tradycja – zarówno starożytnej filozofii, jak i chrześcijańskiej moralności. Mówiąc o cnotach moralnych, Doktorant odwołał się ponownie do św. Tomasza z Akwinu, który podkreślił, że cnota sprawiedliwości odnosi się do życia wspólnotowego, czyli do wszelkich istniejących wspólnot, a także do wspólnoty człowieka z Bogiem. Św. Tomasz do sfery sprawiedliwości zalicza także cnotę religijności, która przejawia się w relacji człowieka z Bogiem i przypomina o ko-

nieczności oddawania Bogu czci (sfera kultu). Stąd obowiązki moralne wynikające ze sprawiedliwości dotyczą: a) sprawiedliwości człowieka w stosunku do Boga i b) obowiązku sprawiedliwości wobec ludzi.

Ad a). Punkt wyjścia dla sprawiedliwości wobec Boga stanowi fakt stworzenia. Bóg jest Stwórcą, to znaczy, że Jemu zawdzięczają swe istnienie wszystkie stworzenia. Pojęcie sprawiedliwości wiąże się z Bogiem, który sam jest sprawiedliwy. Sprawiedliwość wobec Stwórcy zawiera dwa aspekty: zachowanie porządku natury oraz uwydatnienie wartości osoby stworzonej, co ukazuje się najlepiej przez uczestnictwo w myśli Stwórcy, w uwielbieniu Boga.

Ad b). Autentyczna i dojrzała sprawiedliwość wobec Boga weryfikuje się w sprawiedliwości czynionej drugim osobom. Doktorant odwołuje się do słów Jana Pawła II wygłoszonych podczas audiencji generalnej w lutym 2004 roku z okazji Dnia Życia Konsekrowanego, będących komentarzem słów psalmu: „Kto będzie przebywał w Twym przybytku, Panie, kto zamieszka na Twej górze świętej?” (Ps 15 [14], 1). W tekście tym Jan Paweł II położył nacisk na to, że sprawiedliwość wobec Boga rodzi konkretne zobowiązania. Pierwsze trzy zobowiązania mają charakter ogólny i są wyrazem etycznego wyboru: postępować w sposób moralnie nienaganny, praktykować sprawiedliwość i w końcu dbać o szczerść w mowie (por. Ps 15 [14], 2). Następnie, zdaniem papieża, zostają wymienione przez psalmistę trzy powinności, które można określić jako dotyczące relacji z drugimi: wyeliminowanie oszczerstw z mowy, unikanie wszelkich działań, które mogłyby zaszkodzić bratu, oraz powstrzymanie się od zniewag ubliżających ludziom, z którymi żyjemy na co dzień. Dalej, według Jana Pawła II, psalmista mówi o wymogu zajęcia zdecydowanego stanowiska w kwestiach społecznych. Szczególną rolę w tym procesie odgrywają: wychowanie, praca, pracowitość, środowisko rodzinne, które umożliwiają człowiekowi to, aby stał się człowiekiem i mógł realizować cnotę sprawiedliwości.

W rozdziale piątym, ostatnim, Doktorant ukazał priorytet miłości przed sprawiedliwością, wskazując, że problematyka sprawiedliwości społecznej już wcześniej została przedstawiona zarówno w dokumentach II Soboru Watykańskiego, jak i w nauczaniu papieży. Jednocześnie temat ten znalazł swoje szczególne miejsce również w nauczaniu Jana Pawła II, który – mimo że podkreślał jej istotną rolę w życiu społecznym – to jednak twierdził, że sama sprawiedliwość nie wystarcza. Stąd Jan Paweł II przyznaje: a) pierwszeństwo miłości przed sprawiedliwością, przy czym b) miłosierdzie stanowi źródło sprawiedliwości, a także nie zapomina o potrzebie c) związku miłości, miłosierdzia i sprawiedliwości.

Ad a). Sprawiedliwość zależy przede wszystkim od przyjętego systemu wartości etycznych i moralnych, a nie tylko od danego porządku prawnego. Dlatego też papież łączył sprawiedliwość z miłością. Twierdził, że miłość uzdalnia do praktykowania sprawiedliwości i jest najważniejszym przykazaniem społecznym. Świat został stworzony przez Boga z miłości. Miłość w swym podwójnym wymiarze – miłowania Boga i bliźnich – jest syntezą życia moralnego człowieka wierzącego. To dzięki miłości człowiek dojrzewa i utrzymuje więź z innymi, dlatego wezwanie do niej jest najważniejszym przykazaniem, pierwszym wśród wszystkich przykazań. Człowiek nie może się zrealizować inaczej jak tylko w relacji miłości z innymi ludźmi. Miłość stanowi uwieńczenie doskonałości życia chrześcijańskiego, winna towarzyszyć sprawiedliwości, gdyż sama sprawiedliwość może ulec wypaczeniu i jako zasada, kierująca postępowaniem i obowiązująca przy kształtowaniu wzajemnych stosunków międzyludzkich, nie wystarcza.

Ad b). Ponadto miłosierdzie, według papieża, dopełnia sprawiedliwość społeczną. Papież Jan Paweł II, podejmując analizę miłosierdzia, odwoływał się do ksiąg *Starego i Nowego Testamentu*. Zagadnienie to zostało szczegółowo przedstawione przez Jana Pawła II w encyklice *Dives in misericordia* i odsłania szczególny obraz Bożego miłosierdzia, bogatego i bliskiego ludziom. Jeżeli ogólnie określa się miłosierdzie jako gotowość przyjścia z pomocą temu, kto znajduje się

w potrzebie, to Jan Paweł II ukazuje fundamenty i przymioty gotowości Boga oraz stan człowieka, do którego Bóg spieszy z pomocą. Dla papieża miłosierdzie wchodzi w zakres pojęcia Boga, jest Jego przymiotem, „najwspanialszym przymiotem Stwórcy i Odkupiciela”, nieskończoną doskonałością nieskończonego Boga. Tajemnicę miłosierdzia Boga Chrystus odsłonił szczególnie w przypowieści o synu marnotrawnym, a także w tajemnicy swojej męki, śmierci i zmartwychwstania. Zdaniem Jana Pawła II, właśnie Jezus Chrystus ukazał, że człowiek nie tylko doświadcza i dostępuje miłosierdzia samego Boga, ale także jest powołany do tego, ażeby sam czynił miłosierdzie drugim: „Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią”. Na doświadczenie Bożego miłosierdzia człowiek powinien odpowiadać miłosierdziem wobec drugiego człowieka.

Ad c). W końcowej części tego rozdziału Doktorant ukazał, że Jan Paweł II, odwołując się do Objawienia, wielokrotnie podkreślał, iż miłość, miłosierdzie i sprawiedliwość pozostają w ścisłym powiązaniu, nie ma między nimi sprzeczności. Sprawiedliwość przesycona miłością miłosierną staje się istotnym elementem kształtującym stosunki wzajemne pomiędzy ludźmi w duchu najgłębszego poszanowania wszystkiego, co ludzkie, a także ubogaca międzyludzkie relacje, dotyczy nie tylko indywidualnego, ale i społecznego wymiaru ludzkiego życia.

Rozprawa zawiera bogatą treść podjętego zagadnienia. Doktorant zasadniczo wywiązał się ze swojego zadania pozytywnie. Dobrze zrealizował założony program pracy. Treść pracy przedstawił w starannie uporządkowanych i rozplanowanych rozdziałach, co odzwierciedla także konstrukcja tej recenzji. Spis bibliografii przedłożył według wymaganych zaleceń.

Cennym walorem tej pracy, zgodnie zresztą z założonym jej celem, choć na pewno nie udało się tego zrealizować w sposób absolutnie wyczerpujący, jest analiza problematyki sprawiedliwości w ujęciu katolickiej nauki społecznej i ukazanie roli sprawiedliwości jako zasady funkcjonującej w życiu społecznym w świetle nauczania papieża Jana Pawła II. Doktorant dokonał wielostronnej analizy

podjętego zagadnienia na bazie dokumentów nauczania Jana Pawła II w sposób zrozumiały i czytelny dla czytelnika. Odwoływał się jednocześnie niekiedy do literatury filozoficznej, teologicznej, dokumentów Kościoła i nauczania innych papieży. Wybrał te publikacje, które stanowią istotę zagadnienia. Wybór ten należy ocenić jako trafny. Na podkreślenie zasługuje zwłaszcza materiał przedstawiony w rozdziale trzecim, który dotyczy wymiarów sprawiedliwości, jak również w rozdziale ostatnim, w którym to Doktorant przedstawił priorytet miłości i miłosierdzia przed sprawiedliwością. Uważam, że postawiony cel pracy został osiągnięty, mimo pewnych niedociągnięć, które nie odbierają jej wartości naukowej.

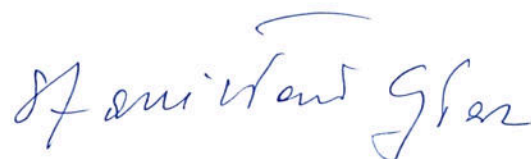
Słusznie zauważa Doktorant, że Jan Paweł II odnosi się do dotychczasowej definicji sprawiedliwości wypracowanej przez jego poprzedników, a stosowanej obecnie w katolickiej nauce społecznej. W swoim nauczaniu zamierzał ukazać jej złożoną strukturę i aktywną obecność w życiu indywidualnym i społecznym współczesnego człowieka. Obejmuje ona zarówno materialną sferę działalności człowieka, jak i jego życie duchowe. Papież ukazywał nie tylko jej charakter teoretyczny, ale także praktyczny. Pojęcie sprawiedliwości, w rozumieniu papieża, podlegało ewolucji. Papież, wychodząc od antropologii filozoficznej, zmierzał w kierunku Objawiania, aby ukazać, że sprawiedliwość bez miłości i miłosierdzia jest zubożała.

Co do nielicznych uwag czy raczej sugestii, uważam, że we wstępie rozprawy dla lepszego zrozumienia podjętej problematyki należało dokonać szerszego wprowadzenia do zagadnienia i wspomnieć wprost, że podjęta analiza zagadnienia ma na celu uzupełnienie luki w tej dziedzinie. Zauważa się pewną dysproporcję przedstawionego materiału w niektórych rozdziałach pracy. W rozdziale pierwszym należałoby umieścić więcej treści związanych z nieprzestrzega-

niem praw osoby i społeczności ludzkiej, zaś w rozdziale czwartym więcej materiału dotyczącego sprawiedliwości człowieka względem Boga w rozumieniu Jana Pawła II.

W pracy można dostrzec literówki, drobny błąd techniczny, niekiedy zdarzają się uchybienia stylistyczne, które jednak nie uniemożliwiają zrozumienia sensu tekstu. Doktorant ukazał w zakończeniu syntetyczne wnioski wynikające z analizy podjętego zagadnienia. Uważam jednak, że rozprawa jest na tyle bogata w treść i jest dokonaniem na tyle oryginalnym, co zresztą stanowi wymóg stawiany wobec dysertacji doktorskich, że w okresie, w którym do życia społecznego przedostają się redukcjonistyczne poglądy związane z osobą ludzką, należałoby raczej znacznie pełniej ukazać w fazie końcowej jej przydatności dla współczesnego człowieka.

Recenzowana rozprawa spełnia kryteria stawiane dysertacjom doktorskim. Temat opracowany został bardzo dobrze. Rozprawa posiada charakter źródłowy. Autor wykorzystał w sposób właściwy bazę źródłową, dzięki czemu poszczególne zagadnienia otrzymują szeroką perspektywę badawczą, zarysowaną we wstępie. Rozprawa ta nie budzi żadnych zastrzeżeń merytorycznych czy formalnych, drobne potknięcia łatwo usunąć. W związku z tym zwracam się do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Wydziału Teologii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z wnioskiem o dopuszczenie Doktoranta do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Stanisław Głaz SJ